

Original Research

***Environmental behaviors of women and the effect of
religiosity on it in Sari Abstract***

Ali Asghar Gholami¹
Ali Asghar Abbasi Esfajir^{*2}
Abolghasem Heiderabadi³

Abstract

The present article aims to investigate the relationship between religiosity and environmental behaviors in Sari. Inglehart's theory of metamaterial values, the pattern of environmentalist behavior of Kalmus and Ajigman were used as a theoretical framework. The research method is a survey and the data collection tool is a researcher-made and standard questionnaire. The statistical population is women over 18 years old in Sari. A total of 400 individuals were selected by multi-stage cluster sampling as the sample size. Formal validity was used and the reliability of environmental behaviors is 0.858 and religiosity is 0.937. The results show that the average of environmental behavior is high (3.78). There is a significant positive and direct relationship between religiosity and environmental behavior. Religiosity has a significant positive relationship with four dimensions of environmental behavior. The four doctrinal, ritual, empirical, and consequential dimensions of religiosity are directly related to environmental behaviors. Therefore, religiosity and religious teachings play an important role in increasing women's environmental behaviors.

1 . PhD student in Department of Sociology of Economics and Development, Babol Branch, Islamic Azad University, Babol, Iran, asghar_gholami85@yahoo.com

2 . (Corresponding Author) Associate Professor, Department of Sociology, Babol Branch, Islamic Azad University, Babol, Iran, asfajir@hotmail.com

3 . Assistant Professor, Department of Sociology, Babol Branch, Islamic Azad University, Babol, Iran, Ashahin2000@yahoo.com

Sul mit Date: 03/03/2021

Accept Date: 23/07/2021

DOI: 10.22051/JWSPS.2022.35321.2408

Keywords

Women's Environmental Behavior, Religiosity, Environmental Protection, Sari.

Introduction

The effect of religiosity and its dimensions on environmental behaviors were investigated. Environmental behavior is the act that a person shows in dealing with the environment. The role of women in the preservation of the environment is very important and the preservation of the environment as a public duty requires the participation of all groups, including women. Women as half of the population living in Sari were studied and their environmental behaviors were studied. Various factors can affect environmental behaviors. One of these influential factors is religiosity and its dimensions. Religion can help deepen environmental ethics. Religious rulings can be a source of inspiration for the development of environmental guidelines.

Statement of the problem

Environmental researchers believe that today environmental crises are worryingly threatening human life. The environmental crisis stems from a moral crisis and is the result of turning one's back on moral values. Therefore, to get out of this crisis, a moral solution must be sought. Women, due to their inherent characteristics and social roles, play an essential role in environmental management, a role that requires sufficient knowledge and awareness, and urban women, because they are exposed to urban and industrial pollution. They have a greater share. In the city of Sari, there are all kinds of pollution, such as air pollution, environmental degradation, and deforestation, which can be seen in everyday life. It remains to be seen what the relationship is between religiosity and its dimensions on women's environmental behaviors.

Review of literature

Some research has been done in the field of religiosity and the environment. Dashtaki et al. (1400), Taliban and Memarzadeh (2019), Hosseini Valshkalaei et al. (2015), Habibi and Ebrahimpour (2015), Nabavi and Shahriari (2014), Maleki and Abdullahi (2013), Nawah and others (2011) Bernard (2016), Arbuckle and Koniski (2015) and Polly and Owner (2000) showed that the interaction of emotional attachments and beliefs and beliefs about the

environment can be effective in determining beliefs and beliefs related to the environment.

Environmental sociology mainly deals with the scientific study of the relationship between modern society and environmental crises and issues. In the pattern of environmentalist behavior of Kalmus and Ajigman, a direct relationship between environmental knowledge and environmentalist behaviors is not considered; Rather, they have considered environmental knowledge, values, and attitudes, along with emotional attachment, as a complex combination called environmental awareness. Schwartz's theory of normative arousal emphasizes that pro-environmental actions occur in response to personal moral norms about such actions and that these actions are evoked in individuals who believe that environmental conditions are a threat. In Inglehart's theory, values are the foundation of environmentalism. Environmentalism is a manifestation of postmodern values.

The theoretical framework is the theory of Inglehart, Schwartz, Kalmus, and Agimann. Inglehart and Schwartz theories express the attitude and view of individuals towards religious and non-religious values such as environmental behaviors. People who have more transcendental and altruistic values have higher environmental activities.

Methodology

The research method is a survey and the data collection tool is a standard questionnaire. The statistical population is women over 18 years old in Sari (131685 people). The sampling method is a multi-stage cluster. Pearson correlation coefficient, regression and path analysis were used. The face value is used and the measurement tool has the necessary reliability and the alpha value of environmental behaviors is 0.858 and religiosity is 0.937.

Findings

Findings showed that the mean of patterns of environmental behavior among individuals is relatively high and the average of 5 is equal to 3.78. The average religiosity is 3.48. There is a direct relationship at the level of zero significance and a correlation of 0.465 between religiosity and environmental behavior; That is, with the increase in religiosity, the amount of environmental behavior also increases. Religiosity has a significant positive relationship with four dimensions of environmental behavior. A positive relationship was observed between the dimensions of religiosity and environmental behavior. The experimental dimension of religiosity has the highest correlation coefficient (0.515) and the ritual dimension of religiosity has the lowest correlation

(0.373) with women's environmental behavior. Regression analysis showed that the dimensions of religiosity explain 29.1% of changes in women's environmental behavior. The highest direct effect has the experimental and belief dimension and the highest indirect effect has the belief and ritual dimension and the highest total effect has the belief and experimental dimension on women's environmental behavior.

Conclusion

Ethical values can influence people's environmental behaviors. In this article, it was found that religiosity and religious values can affect environmental behaviors. There is a significant direct relationship (0.465) between religiosity and environmental behaviors of women. As religiosity increases, so does environmental behavior. The results are consistent with the theoretical model of Inglehart and Schwartz and the findings of Adhami, Akbarzadeh (2011), Nawah et al. (2011), Kalantari et al. (2015), Fazli (2014), Maleki, Abdollahi (2013), Haghghatian (2014) and Habibi, Ebrahimpour (2015). The result is that to increase the performance of environmental behaviors in the city of Sari, more attention should be paid to religiosity and the dimensions of religiosity and raising its indicators and components. Paying more attention to the respect, commitment, acceptance of customs and ideas offered by traditional culture or religion can play an important role in increasing the tendency towards women's environmental behaviors. The most important suggestions are to make women more familiar with the religious teachings related to environmental protection, spreading environmental awareness, transfer of environmental knowledge and information, and environmental socialization by family, school, environment, Social and community pointed out.

References

- Arbuckle, M., David, Konisky., M. (2015). The Role of Religion in Environmental Attitudes, *Social Science Quarterly*, 96(5): 1-10.
- Ahmadian, D., Haghghatian, M. (2016). Sociological analysis of the role of cultural factors in urban environmental behaviors (Case study: Citizens of Kermanshah), *Urban Sociological Studies*, 16(18): 6-51. [Text in Persian]
- Adhami, A., Akbarzadeh, E. (2011). Study of cultural factors affecting the protection of the environment in Tehran (Case study of regions 5 and 18), *Quarterly Journal of Social Sciences*, Islamic Azad University, 5(12): 113-140. [Text in Persian]
- Alizadeh Aghdam, M. B., Aghariehir, T., Honarvar, H. (2017). The Mediating Role of Consumerism in the Relationship between Materialism and Ecological

- Footprint (Case Study: Citizens of Urmia), *Environmental Education and Sustainable Development*, No. 1: 9-18. [Text in Persian]
- Aminzadeh, B. (2002). Religious Worldview and Environmental Income on Islam's Attitude Towards Nature, *Environmental Quarterly*, 28 (30): 97-106. [Text in Persian]
- Asghari, T. (2015). *The approach of Islam in Supporting Environmental Law*, Second International Conference on Legal and Judicial Studies, Tehran. [Text in Persian]
- Barnard, S. (2016). Impact of Indian total Sanitation Campaign on Latrine Coverage and Use: A Cross-Sectional Study in Orissa Three Years Following Programmed Implementation. *Social Service Review*, 3(8): 65-75.
- Benson, J. (2014). *Environmental ethics*, Translation: A., Wahhabzadeh. Mashhad: Mashhad University Jihad Publications, Second edition. [Text in Persian]
- Couzer, L. (2014). *Life and Thought of Sociological Elders*, translated by Mohsen Thalasi, Tehran, Elmi. [Text in Persian]
- Dashtaki, N., Farah, H., Majidi, H. (1400). Explaining the environmental ethics of citizens in environmental excellence: presenting a conceptual model, *research and urban planning*, No. 44: 161-172. [Text in Persian]
- Eslami, S. H. (2013). Environmental Ethics: Backgrounds, Perspectives and Future Perspectives, *Revelation Ethics*, No. 4: 7 - 36. [Text in Persian]
- Fahimi, A. (2015). Religion and the environment based on environmental verses from the perspective of the sects, *Comparative Studies of the Qur'an and Hadith*, No. 4: 103-124. [Text in Persian]
- Fazli, N. (2014). The Impact of Religiosity on Environmental Behaviors in Babol, *International Congress of Religious Culture and Thought*, Tehran. [Text in Persian]
- Grimmette, Katherine. A. (2014). *The Impacts of Environmental Education on Youth and their Environmental Awareness*, Undergraduate Thesis, University of Nebraska, Nebraska.
- Habibi, B., Ebrahimpour, D. (2015). The relationship between social capital and religiosity with the feeling of connection and connection with nature among students of Islamic Azad University, Tabriz Branch, *Sociological Studies*, 8 (26): 85-98. [Text in Persian]
- Haghighatian, M. (2014). Analysis of the environmental behaviors of the citizens of Isfahan and the factors affecting it, *Urban and Regional Studies and Research*, 6(23): 133-144. [Text in Persian]
- Hajizadeh Meymandi, M., Falak al-Din, Z. (2017). Study of socio-cultural factors affecting responsible environmental behaviors (Case study: Citizens of Khorramabad), *Social Development*, 12 (1): 7-36. [Text in Persian]
- Halkos, G., Matsiori, S., Gkargkavouzi, A. (2019). Environmental behavior in a private-sphere context: Integrating theories of planned behavior and value belief norm, self-identity and habit, Resources, *Conservation and Recycling*, Vol. 148: 145-156.

- hoseiny valeshkolayee, S., barimani, F. (2016). Gendered analysis of young people's perception of ecotourism (case study: Middle school students, Miyandorod Township), *Women's Studies Sociological and Psychological*, 14(2), 157-183. [Text in Persian]
- Inglehart, R. (2016). *Cultural Transformation in the Advanced Industrial Society*, translated: Maryam Vatar, Tehran: Kavir Publications. [Text in Persian]
- Kalantari, A., et al. (2016). A Study of Social Factors Affecting Belonging to the Environment (Case Study: Citizens of Tehran), *Applied Sociology*, 27(2): 16-1. [Text in Persian]
- Kazemi, J. (2007). Gospels for Green Religion (A Look at the Encyclopedia of the Handbook of Religion and Ecology), *Religious News*, Nos. 24 and 25: 48-50. [Text in Persian]
- Khoshfar, G., Salehi, S. Vesal, Z., Abbaszadeh, M. Reza. (2015). A Study of Social Factors Affecting the Environmental Awareness of Villagers (Case Study: Jagharq County, Binalood County), *Rural Research*, 6(1): 1-232. [Text in Persian]
- Kolahy, M., Enteghamkesh, N., Mahmoud Molaei Kermani, B. (2019). The Role of Socio-Cultural Components on Citizens' Environmental Behavior, Case Study: Shirvan. *Urban Ecology Research*, 10(20): 41-56. [Text in Persian]
- Krajhanzl, J. (2010). Environment and Proenvironmental Behavior, *School and Health*, 21: 251-274.
- Kollmuss, A., Agyeman, J. (2002). Mind the Gap: Why Do People Act Environmentally and What are the Barriers to Pro-Environmental Behavior? *Environmental Education Research*, 8 (3): 239-260.
- Kung; L. (2008). File: Geography and Religion: Trends and Perspectives, Translator Nazemi, Mitra; *Information on Wisdom and Knowledge*, No. 3: 19-24. [Text in Persian]
- Maleki, A., Abdullahi, A. a. (2013). Sociological explanation of Iranian environmentalism at both micro and macro levels, *social studies and research in Iran*, 2 (2): 177-202. [Text in Persian]
- Mirhashemi, S. M., Haghparast, Farzin., Asefi, M. (2016). A Study of Factors Affecting Environmental Behavior: Qualitative Studies in Urban Areas of Iran, *Environmental Education and Sustainable Development*, 8(3): 153-164. [Text in Persian]
- Moharramnejad, N., Tehrani, M. (2010). A review of social theories and environmental management, *Human and the Environment*, 8(1): 3-11. [Text in Persian]
- Nabavi, S. A. H., Shahriari, M. (2014). Religion, ethics and the environment, *Human and the Environment*, 12 (2): 69-83. [Text in Persian]
- Nawah, A., Forootankia, S., Porter Karouni, M. (2011). Investigating the Relationship between Religiosity and Environmental Values and Behaviors of Citizens (Case Study: Ahwaz), *Urban Sociological Studies*, 1(1): 77-97. [Text in Persian]
- Nawah, A. H., Frootankia, S. (2016). *Environmental Sociology*, Tehran: Sociologists. [Text in Persian]

- Pooley, J.A., O'Conner, M. (2000). Environmental Education and Attitudes, *Environment and Behavior*, No.32: 711-723.
- Ramazani Qavam-Abadi, M. (2009). Participation and the Role of Women in International Environmental Law, *Women's Studies Sociological and Psychological*, 7(3), 53-70. [Text in Persian]
- Sadeghi, A. H., Akbarian, I., Shaker, M. K. (2007). Islamic Sciences: New Approaches to Religious Themes in Environmental Protection, *Research and Seminary*, Nos. 30 - 31: 157-177. [Text in Persian]
- Salehi, S., Emamgholi, L. (2016). The Role of Individual and Social Norms in the Formation of Environmental Support Behavior, *Environmental Education and Sustainable Development*, 4(3): 11-20. [Text in Persian]
- Salehi, S., Karimzadeh, S. (2014). Investigation of the effect of environmental values on environmental behavior (Study of urban areas of Urmia), *Social Issues of Iran*, 5(2). [Text in Persian]
- Schwartz, S. H. (2006). Basic human values: Theory, measurement and applications, *Review Francaise sociology*, No12:11-38.
- Shabbiri, M., et al. (2014). Investigating the factors affecting the creation of environmental ethics in the citizens of the world, *Journal of Knowledge*, 23(201): 95-83. [Text in Persian]
- Shafiee Mazandarani, M., et al. (2019). *Nature and man*, Qom: Bargozideh Publications, First Edition. [Text in Persian]
- Sohrabi, S. (2018). The role of religion in saving the environment, *Home chemistry, Education and tourism*. [Text in Persian]
- Soleimani, M. (2012). Green Faith and the Holy Land, A look at the book: Greener Faith: Religious Naturalism and the Future of the Planet, *Book of the Month of Religion*, No. 179: 60-63. [Text in Persian]
- Soleimanpour Emran, M., et al. (2017). Globalization, Environmental Politics and Literacy: A Historical Guide to Schools and Environmental Theorists, *Environment Quarterly*, Volume 2(58): 43-56. [Text in Persian]
- Taleban, M. R., Memarzadeh, A. (2019). Religiosity and Environmentalism: An Empirical Reflection on Theoretical Controversies, *Contemporary Sociological Research*, 8 (15): 89-121. [Text in Persian]
- Tomeh, G. (2001). *Cultural Development and Environment*, translated by Mahmoud Sharipour, first edition, Ghazal. [Text in Persian]
- Velaei, I. (2005). *Patterns of Behavior with Nature (Environment), from the Perspective of Quran and Tradition*, PhD Thesis, Quran and Hadith Sciences, Azad University, Science and Research Branch, Tehran. [Text in Persian]
- Veysi, H., Zarandiyan, A. (2009). Determining Environmental Training Needs of Household Women: The Case of Household Women in a District of Tehran, *Women's Studies Sociological and Psychological*, 7(2), 7-23. [Text in Persian]
- Yousefi, N. (2004). *Generation gap, theoretical and experimental study*, Tehran: Publication of Jihad University Research Institute for Humanities and Social Sciences.

مقاله پژوهشی

رفتارهای زیست‌محیطی زنان و اثر دینداری بر آن
در شهر ساریعلی اصغر غلامی^۱علی اصغر عباسی اسفجیر^۲ابوالقاسم حیدرآبادی^۳

چکیده

یکی از عوامل اثرگذار بر رفتارهای زیست‌محیطی زنان، میزان دینداری و آموزه‌های دینی است. آموزه‌های دینی در بالا بردن ارزش‌های زیست‌محیطی نقش دارند. مقاله حاضر رابطه بین میزان دینداری و رفتارهای زیست‌محیطی در شهر ساری را بررسی می‌کند. از تئوری ارزش‌های فرامادی اینگلهارت، الگوی رفتار محیط‌گرایانه کالموس و اجی‌من به عنوان چارچوب تئوریک استفاده شد. روش تحقیق، پیمایشی بوده و ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه محقق‌ساخته و استاندارد بود. جامعه آماری زنان بالای ۱۸ سال شهر ساری بودند. تعداد ۴۰۰ نفر با شیوه نمونه‌گیری، خوشه‌ای چندمرحله‌ای به عنوان حجم نمونه انتخاب شدند. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها، ضریب همبستگی پیرسون با استفاده از نرم‌افزار SPSS است. از اعتبار صوری استفاده شد و پایایی رفتارهای زیست‌محیطی ۰/۸۵۸ و برای دینداری ۰/۹۳۷ است. نتایج نشان می‌دهد میانگین رفتار زیست‌محیطی (۳/۷۸) بالاست. بین دینداری و رفتار زیست‌محیطی رابطه معنادار مثبت و مستقیم (ضریب پیرسون ۰/۴۶۵) وجود دارد. دینداری با چهار بعد رفتار زیست‌محیطی (رفتار مصرف انرژی، رفتار حفاظت از محیط‌زیست، رفتار زیست‌محیطی در سفر و الگوی خرید زیست‌محیطی) رابطه مثبت معنادار دارد. چهار بعد اعتقادی، مناسکی، تجربی و پیامدی دینداری با

۱. دانشجوی دکتری گروه جامعه‌شناسی اقتصاد و توسعه، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران asghar_gholami85@yahoo.com

۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه جامعه‌شناسی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران asfajir@hotmail.com

۳. استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران ashahin2000@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۱۳

رفتارهای زیست‌محیطی ارتباط مستقیم دارند. بنابراین، دینداری و آموزه‌های دینی نقش مهمی در افزایش رفتارهای زیست‌محیطی زنان دارد.

واژگان کلیدی

رفتار زیست‌محیطی زنان، دینداری، حفاظت از محیط‌زیست، الگوی خرید زیست‌محیطی، ساری.

مقدمه و بیان مسئله

رفتارهای زیست‌محیطی به عنوان یکی از اثرگذارترین عوامل بر محیط‌زیست بوده و مورد توجه بسیاری از جامعه‌شناسان محیط‌زیست قرار گرفته است. در این مقاله اثر دینداری و ابعادش بر رفتارهای زیست‌محیطی بررسی شد. رفتار زیست‌محیطی، رفتاری است که فرد در برخورد با محیط‌زیست از خود بروز می‌دهد (فروتن‌کیا، نواح و پورترکارونی، ۱۳۹۰). نقش زنان در حفظ و نگهداری محیط‌زیست از اهمیت زیادی برخوردار بوده و نگهداری از محیط‌زیست به عنوان یک وظیفه عمومی، مشارکت همه گروه‌ها، از جمله زنان را می‌طلبد (رمضانی قوام‌آبادی، ۱۳۸۸). زنان به عنوان نیمی از جمعیت ساکن در شهر ساری مورد مطالعه قرار گرفتند و رفتارهای زیست‌محیطی آن‌ها بررسی شد. امروزه، وخامت بحران‌های محیط‌زیستی تا حدی است که حیات انسان و سایر موجودات بر کره خاکی را به مخاطره انداخته است. از این رو تبیین اخلاق محیط‌زیستی بر اساس مفهوم خداباوری می‌تواند رهیافت فراگیرتری نسبت به تعامل انسان با محیط‌زیست طبیعی فراهم آورد. ادیان و مکاتب الهی در کنار توجه به مسائل معنوی و روحی، انسان را به احترام به موجودات پیرامون خود و نیز پاکیزگی محیط اطرافش ترغیب کرده و اصول و ضوابطی را به منظور حفاظت از محیط‌زیست مقرر داشته‌اند (نبوی و شهریاری، ۱۳۹۳ و سهرابی، ۱۳۹۷). فاجعه زیست‌محیطی نه تنها آرامش و امنیت را از زندگی انسان می‌رباید بلکه موجودیت بشر را تهدید می‌کند، به همین دلیل در محافل علمی و سیاسی بحث زیست‌محیطی پر سرو صداترین و جدی‌ترین بحث روز است (ولایی، ۱۳۸۴). کلانتری و همکاران (۱۳۹۵)، فهیمی (۱۳۹۴)، نبوی و

شهریاری (۱۳۹۳)، اسلامی (۱۳۹۲)، سلیمانی (۱۳۹۱)، کونگ (۱۳۸۷)، کاظمی (۱۳۸۶)، صادقی و دیگران (۱۳۸۶) پژوهش‌هایی در زمینه ارتباط بین دین و آموزه‌های دینی با محیط‌زیست و رفتارهای زیست‌محیطی انسان‌ها انجام داده‌اند.

در قرآن توجه به طبیعت، به عناوین مختلف به چشم می‌خورد و انسان از این راه، به مطالعه، تدبیر، تفکر، دقت در طبیعت دعوت شده است. این دعوت دلالت بر عظمت و اهمیت طبیعت در دیدگاه اسلام و پروردگار متعال نیز می‌کند، این کتاب آسمانی نه تنها در فصاحت و بلاغت معجزه است بلکه از نظر علمی نیز اعجاز فراوانی دارد و بسیاری از آیات و اشارات آن در ارتباط با طبیعت مطابق با آخرین تحقیقات و اکتشافات روز است (شفیعی، ۱۳۸۸). فضلی (۱۳۹۳) معتقد است با افزایش دینداری رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی افزایش می‌یابد (فضلی، ۱۳۹۳). برخی معتقدند که آموزه‌های دینی در بالابودن ارزش‌های زیست‌محیطی موثرند (صالحی و کریم‌زاده، ۱۳۹۳) باورهای دینی و ایمان به خدا بر رفتار، نگرش و دیگر اعتقادات بشر تاثیرگذار است (ملکی و عبداللهی، ۱۳۹۲). در طول تاریخ، ادیان مختلف از طریق احکام دینی (شریعت) دستورالعمل‌هایی برای زندگی بشر تدوین کرده‌اند که به طور مستقیم یا غیرمستقیم به حفظ و صیانت از محیط‌زیست مدد می‌رسانده است. به‌عنوان مثال دستورات دینی در مورد زهد (ترک دنیا) و قناعت که عموماً در ادیان به شکل‌های مختلف توصیه می‌شوند، هر چند ارتباط مستقیمی با حفظ محیط‌زیست ندارند، ولی می‌توانند از کارآمدترین تدابیر برای حفظ محیط‌زیست باشند. به علاوه احکام بسیاری در ادیان داریم که مثلاً به محبت به حیوانات و درختان، آزار نرساندن به آن‌ها و حتی آلوده نکردن آب‌های روان و مانند آن امر می‌کنند و پیداست که این احکام می‌تواند منبع الهام درخوری برای تدوین دستورالعمل‌های محیط‌زیستی باشد (نبوی و شهریاری، ۱۳۹۳). بنابراین، شناخت اثر عناصر اجتماعی و فرهنگی جامعه مانند دینداری بر رفتارهای زیست‌محیطی ضروری است.

محققان زیست‌محیطی معتقدند امروزه بحران‌های زیست‌محیطی به طرز نگران‌کننده‌ای زندگی انسان و دیگر موجودات در کره خاکی را تهدید کرده و به مخاطره انداخته است. رفتارهای زیست‌محیطی، به آمادگی و گرایش به اقدام عملی در جهت بهبود مسائل محیط‌زیستی

و یا عملکرد محیط‌زیستی، اطلاق می‌شود (شبیبری و همکاران، ۱۳۹۳). رفتارهای زیست‌محیطی ضمن اینکه بر بیشتر مسائل و تهدیدهای زیست‌محیطی تأثیر می‌گذارند خود نیز از عواملی تأثیر می‌پذیرند (احمدیان و حقیقتیان، ۱۳۹۵).

ادیان الهی دربرگیرنده آموزه‌های ارزشمندی برای حفظ محیط‌زیست و عناصر طبیعت هستند. این در حالی است که محیط‌زیست به عنوان بستر حیات اجتماعی انسان‌ها در سالیان اخیر، در معرض تخریب و تباهی‌های فراوانی قرار گرفته است (اصغری، ۱۳۹۷). عوامل مختلفی می‌توانند بر رفتارهای زیست‌محیطی اثرگذار باشند. یکی از این عوامل اثرگذار، دینداری و ابعاد آن است. دین می‌تواند به تعمیق اخلاق محیط‌زیستی و غنا بخشیدن به آن مدد برساند. ژرف‌ترین بصیرت‌ها درباره طبیعت و محیط‌زیست را در ساحت باطنی ادیان می‌توان یافت. در حقیقت در پرتو همین ساحت باطنی ادیان، در طول تاریخ کم نبودند کسانی که اهل نظر بوده‌اند و با حیوانات و گیاهان احساس همدلی و خویشاوندی می‌کردند. بدین ترتیب، حق و حقوق اخلاقی طبیعت معنای ژرفی پیدا می‌کند و این می‌تواند برای محققان امروز بسیار الهام بخش باشد (نبوی و شهریاری، ۱۳۹۳). اگر اقداماتی اساسی در زمینه حفاظت از منابع زیستگاهی و طبیعی صورت نپذیرد، در آینده نزدیک مشکلاتی جدی در خصوص محیط‌زیست خواهیم داشت. اگر به هر صورتی به محیط اجتماعی، فرهنگی و طبیعی آسیب وارد شود، بازتاب‌های این آسیب را تمامی انسان‌ها احساس خواهند کرد، حتی اگر چنین تصور کنیم که این مسئله فقط به گروه محدودی از انسان‌ها مربوط می‌شود (تومه، ۱۳۸۰).

به اعتقاد ال‌ریش بک مخاطرات ایجاد شده زیست‌محیطی نه تنها ملی نیست، بلکه باید در سطح جهانی به آن توجه کرد. در چنین وضعی او بر نقش مهم رسانه‌های جمعی برای نمایاندن ریسک‌ها و پیامدهای مخاطره‌آمیز آن‌ها تأکید می‌کند. برای مقابله با ریسک‌ها و مخاطرات باید بین فعالان عرصه محیط‌زیست از پایین‌ترین سطوح سیاست‌گذاری تا بالاترین سطوح آن ارتباط برقرار باشد (علیزاده اقدم و دیگران، ۱۳۹۶). مسائل زیست‌محیطی عمیقاً دارای مفاهیم اجتماعی هستند و رفتار انسان در قبال محیط‌زیست تحت تأثیر مدرنیته و فرایندهای آن به رفتاری بحران-آفرین تبدیل شده است (کلانتری و دیگران، ۱۳۹۵). رفتار محیط‌زیستی علاوه بر تأثیرگذاری بر

مسائل و مشکلات محیط‌زیست، خود از عوامل دیگری تأثیرپذیر است. لذا، مطالعه رفتار محیط‌زیستی و عوامل تأثیرگذار بر آن اهمیت می‌یابد (کلاهی و دیگران، ۱۳۹۸). مشکلات زیست‌محیطی در دهه‌های اخیر مورد توجه بسیاری از دانشمندان قرار گرفت؛ زیرا حفظ و نگهداری محیط‌زیست و منابع طبیعی از مهم‌ترین مسائلی است که بشر با آن مواجه است. با افزایش مشکلات محیط‌زیستی مانند بحران انرژی، اتلاف و تخریب منابع طبیعی و افزایش پسماندهای ناشی از توسعه شهرنشینی و صنعتی، اثر انسان بر محیط مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است.

بحران محیط‌زیست از یک بحران اخلاقی سرچشمه گرفته و نتیجه پشت پا زدن به ارزش‌های اخلاقی است. بنابراین، برای خروج از این بحران باید به دنبال راه‌حل اخلاقی بود. بشر متمدن در جهان امروز نیازمند اصولی اخلاقی است تا در کنار آرمان‌های اخلاقی به توسعه و رفاه مادی بپردازد. الگوی زندگی مصرفی و زیاده‌خواه امروزی، ما را در مقابل دستاوردهای خویش آسیب‌پذیر کرده است پیشرفت دانش نمی‌تواند به تنهایی ما را در برون‌رفت از این تنگنا یاری دهد و ما نیازمند به یک اخلاق محیط‌زیستی جدید هستیم (مهدوی و وزیری، ۱۳۸۸). به قول آلدو لئوپولد^۱ زیست‌شناس معروف، اخلاقی که ما را از انسان فاتح به شهروند زیستی، علم ما را از تیز کننده شمشیر خود به علمی که چراغ جستجوگر جهان خویش است و رابطه ما را با زمین از ارباب و رعیت به عضوی از مجموعه زیست‌مندان آن تغییر دهد (کارسون، ۱۳۷۶). برخی محققان همچون میرهاشمی، حق‌پرست و آصفی (۱۳۹۹)، صالحی و امامقلی (۱۳۹۵)، حاجی‌زاده میمندی و فلک‌الدین (۱۳۹۶)، گرامیته^۲ (۲۰۱۴)، هالکوس^۳ و دیگران (۲۰۱۹) و خوشفر و دیگران (۱۳۹۴) نشان می‌دهند که ناهنجاری‌های زیست‌محیطی در جامعه زیاد است. زنان، به علت ویژگی‌های ذاتی و نقش‌های اجتماعی، در مدیریت محیط‌زیست نقشی اساسی دارند، نقشی که ایفای آن نیازمند دانش و آگاهی کافی است و زنان شهری، به دلیل آنکه در معرض آلودگی‌های

1 .Aldo leo pold

2 . Grimmette

3 . Halkos, George

شهری و صنعتی‌اند، سهم بیشتری دارند (ویسی و زرنیدیان، ۱۳۸۸). در شهر ساری انواع و اقسام آلودگی‌ها مانند آلودگی هوا، تخریب محیط‌زیست، از بین رفتن جنگل‌ها وجود دارد که آن را در زندگی روزمره می‌توان شاهد بود. باید دید که چه رابطه‌ای بین دینداری و ابعاد آن و رفتارهای زیست محیطی زنان وجود دارد؟

پیشینه تحقیق

تحقیقاتی در حوزه دین و دینداری و محیط زیست انجام شده است. دشتکی و دیگران (۱۴۰۰) به تبیین اخلاق زیست محیطی شهروندان در تعالی محیط‌زیست پرداختند. امروزه، بحران زیست محیطی شهرها ناشی از نگرش مادی بشر به نظام محیط‌زیست و به تبع آن اخلاق نادرست شهروندان در مواجهه با آن است. در جهان‌بینی توحیدی، شهروندان نه تنها مسئولیت بهره‌برداری عادلانه و امانت‌دارانه از عناصر محیط‌زیست را دارند، بلکه مسئولیت حفظ، ارتقاء و تعالی تمامی عناصر محیط‌زیست به سوی کمال و هدف خلقت‌شان را دارند. در مدل ارائه‌شده، سه بعد جهان‌بینی الهی شهروندان، گرایش به سمت کمال و اعمال و رفتار زیست محیطی شهروندان در چارچوب قوانین الهی مورد تأکید بوده و انتظار می‌رود که این نگرش منجر به تعالی محیط‌زیست شود.

طالبان و معمارزاده (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان «دین‌داری و محیط‌زیست‌گرایی: تأملی تجربی بر مناقشات نظری» انجام دادند. از نظر آنان وضعیت زیست محیطی ایران و اندیشه و رفتارهای ساکنان آن روزه‌روز اهمیت بیشتری می‌یابد. با مروری بر ادبیات نظری در خصوص چگونگی ارتباط دین و محیط‌زیست‌گرایی سه نوع ارتباط میان دو متغیر دینداری و رفتار محیط‌زیستی (ارتباط مثبت، ارتباط منفی، و عدم ارتباط) در قالب سه فرضیه متباین تنظیم گردید. یافته‌ها نشان داد فقط فرضیه ارتباط منفی یا معکوس دینداری با رفتار محیط‌زیستی تأیید می‌شود که مقدار یا شدت این ارتباط، «ضعیف» ارزیابی شده است. حسینی و لشکلائی و دیگران (۱۳۹۵) نشان دادند زنان و دختران درک بیشتری از مؤلفه زیستی نسبت به مؤلفه‌های دیگر اکوتوریسم دارند و در درک مؤلفه‌های اجتماعی فرهنگی بین دو گروه (دختر و پسر) واگرایی وجود دارد.

حبیبی و ابراهیم‌پور (۱۳۹۴) در مقاله‌ای رابطه سرمایه اجتماعی و دینداری با احساس ارتباط و پیوستگی با طبیعت نزد دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز را بررسی نمودند. بین متغیرهای سرمایه اجتماعی، دینداری و سن با احساس ارتباط و پیوستگی با طبیعت رابطه معنی‌داری وجود دارد. همچنین بین دانشجویان مرد و زن از نظر احساس ارتباط و پیوستگی با طبیعت تفاوت معنی‌داری مشاهده گردید. نبوی و شهریاری (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «دین، اخلاق و محیط زیست در اهواز» بیان کردند امروزه، وخامت بحران‌های محیط‌زیستی تا حدی است که حیات انسان و سایر موجودات کره خاکی را به مخاطره انداخته است. از این رو، تبیین اخلاق محیط‌زیستی براساس مفهوم خداباوری می‌تواند رهیافت فراگیرتری نسبت به تعامل انسان با محیط‌زیست طبیعی فراهم آورد. مفهوم یگانگی انسان و طبیعت که برای حفاظت محیط‌زیست ضروری دانسته می‌شود، در چارچوبی جامع‌تر ترسیم می‌گردد. رابطه مستقیم و معناداری بین متغیرهای احساس مسئولیت، اخلاق محیط‌زیستی و احیای ارزش‌های دینی و متغیر حفظ محیط‌زیست وجود دارد. بررسی تطبیقی مبانی اسلام و جهان غرب در اخلاق محیط‌زیست نشانگر آن است که اسلام به دلیل گونه‌نگرش به جهان هستی، از مبانی و اصول مستحکم‌تری برای هدایت فکری عامل انسانی برخوردار است.

ملکی و عبداللهی (۱۳۹۲) به تبیین جامعه‌شناختی محیط‌گرایی ایرانیان در دو سطح خرد و کلان پرداختند. نتایج نشان داد میانگین نگرانی در مورد کیفیت محیط‌زیست جهانی ۳/۶۱، میانگین نگرانی در مورد کیفیت محیط‌زیست ایران ۳/۵۸، مشارکت زیست‌محیطی ۲/۴۳ و اولویت محیط‌زیست در برابر رشد اقتصادی ۰/۴۸ است که در مقایسه با دیگر کشورهای جهان جایگاه خوبی است. ارزش‌های معنوی و مادی شوارتز و اعتقاد به خدا قوی‌ترین تبیین‌کننده محیط‌گرایی ایرانیان است. همچنین، الگوی اجتماعی غالب نسبت به محیط‌زیست در بین ایرانیان مبتنی بر باورهای حمایت‌گرانه محیط‌زیست است. این امر هم برای سیاست‌گذاران داخلی نشانه مطلوبی برای اجرای سیاست‌های حامی محیط‌زیست است که قطعاً هم مشارکت مردمی را در پی دارد و هم ایران را هم‌پیمانی بالقوه پیش روی سازمان‌های بین‌المللی حفظ منابع طبیعی و محیط زیست قرار می‌دهد.

نواح و دیگران (۱۳۹۰) به بررسی رابطه بین میزان دینداری با ارزش‌ها و رفتارهای زیست-محیطی شهروندان در شهر اهواز پرداختند و دریافته‌اند عوامل متعددی در شکل‌گیری رفتارهای زیست‌محیطی تاثیرگذارند. بر اساس نظریات جامعه‌شناسان زیست‌محیطی، افراد با زمینه‌های دینی متفاوت دارای ارزش‌های زیست‌محیطی متفاوتی می‌شوند که منجر به شکل‌گیری رفتارهای گوناگون در برخورد با محیط‌زیست می‌شود. یافته‌ها نشان می‌دهد بین سن و جنس و تحصیلات با رفتار زیست‌محیطی رابطه معناداری وجود دارد. ضریب همبستگی برای رابطه متغیرهای دینداری و رفتار زیست‌محیطی ۰/۸۰ بوده و رابطه معناداری وجود ندارد، اما ضریب همبستگی برای رابطه دینداری و ارزش زیست‌محیطی ۰/۱۵۸ و ارزش زیست‌محیطی با رفتار زیست‌محیطی ۰/۱۶۸ به دست آمد. امین‌زاده (۱۳۸۱) به علل بی‌توجهی تمدن معاصر به جنبه‌های معنوی محیط-زیست پرداخته است. علاوه بر آن، نقش دین در سیاست‌های محیطی و لزوم شناخت هرچه بیشتر آن در کنترل و حل بحران‌های زیست‌محیطی را از طریق تبیین رابطه انسان و محیط مورد توجه قرار داده است.

برنارد^۱ (۲۰۱۶)، معتقد است که آموزش مداوم و مستمر، بهبود نگرش، احساس تعلق به مناطق روستایی و ارتقای اخلاق اجتماعی از متغیرهای تاثیرگذار بر بهبود رفتارهای معطوف به حفظ محیط زیست در مناطق روستایی‌اند. او چارچوب نظری ارزش، باور و هنجار را برای واکاوی و مطالعه رفتار زیست‌محیطی ارائه کرده است. نظریه ارزش، باور و هنجار، پیوند نظریه ارزش با نظریه هنجار اخلاقی عمل‌گرا و پارادایم جدید زیست‌محیطی است. یافته‌های اولیه از فرضیه‌های ارزش، باور و هنجارهای اخلاقی شخصی حمایت و پشتیبانی می‌کنند؛ فرضیه‌هایی که مبنایی برای افراد مستعد به رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی‌اند. علاوه بر این، این نظریه بر آن است که باورهای مربوط به شرایط عمومی بیوفیزیکی محیط زیست برای ارتباط دادن ارزش‌ها به سوی رفتار زیست‌محیطی مناسب‌اند.

آربوکل و کونیسکی (۲۰۱۵) به بررسی نقش دین در نگرش عمومی نسبت به محیط زیست می‌پردازند. آنان دریافته‌اند که جنبه‌های مختلف الهیات و اعمال دینی مسئول سطح پایین‌تری از

1 . Barnard

نگرانی در مورد محیط زیست هستند، اما شواهد کلی قابل نتیجه‌گیری نیست، عمدتاً به این دلیل که اندازه نمونه معمول برای دستیابی به بینش در مورد تفاوت بین سنت‌های دینی کافی نیست. نتایج نشان می‌دهد اعضای سنت‌های یهودی و مسیحی کمتر از هم‌تایان غیرمذهبی خود نگران حفاظت از محیط‌زیست هستند و دینداری این روابط را برای پروتستان‌های انجیلی، کاتولیک‌ها و پروتستان‌های اصلی تا حدی تشدید می‌کند. در حالی‌که نتایج به طور کلی از استدلال‌های سنتی مبنی بر اینکه دین نگرانی از محیط زیست را کاهش می‌دهد پشتیبانی می‌کند، اما تفاوت‌های چشمگیری را در سنت‌های مذهبی و درون آن‌ها نشان می‌دهد. پولی و اوکتر (۲۰۰۰) نشان دادند باورها و احساسات، هر دو تشکیل‌دهنده مفهوم دیدگاه‌های زیست‌محیطی هستند. تعامل تعلقات احساسی و باورها و عقاید نسبت به محیط زیست می‌تواند در تعیین و پیش‌بینی باورها و عقاید مرتبط با محیط زیست مؤثر و مهم باشد.

در جمع‌بندی پیشنهادها باید گفت که ارتباط بین دینداری و آموزه‌های دینی با محیط‌زیست بررسی شده و در اکثر موارد ارتباط معناداری بین دو متغیر دینداری و محیط‌زیست و یا رفتارها و نگرش‌های زیست‌محیطی به دست آمد. در پژوهش حاضر، رابطه بین ابعاد دینداری در چهار بعد اعتقادی، مناسکی، تجربی و پیامدی با رفتارهای زیست‌محیطی و ابعاد چهارگانه آن (رفتار مصرف انرژی، رفتار حفاظت از محیط‌زیست، رفتار زیست‌محیطی در سفر و الگوی خرید زیست‌محیطی) طبق مدل کایزر و همکاران (۱۹۹۹) و الگوی رفتار محیط‌گرایانه کالموس و اجی من بررسی شد. جنبه نوآورانه تحقیق این است که در تحقیقات قبلی ارتباط دینداری با این ابعاد مطالعه نشده و بیشتر به نگرش‌های زیست‌محیطی پرداخته شده بود.

مبانی و چارچوب نظری

جامعه‌شناسی محیط‌زیست عمدتاً به بررسی علمی رابطه جامعه مدرن با بحران‌ها و مسائل محیط‌زیست می‌پردازد و به عنوان شاخه‌ای از جامعه‌شناسی به بررسی اشکال مختلف تعامل میان جامعه انسانی و محیط‌زیست پرداخته و در این میان بیشتر بر ابعاد اجتماعی پیرامون

محیط‌های طبیعی و بشر ساخته متمرکز است (فروتن کیا و نواح، ۱۳۹۶). یورگن هابرماس معتقد است تنها رابطه ما با محیط زیست طبیعی، رابطه ابزاری است که منافع تولیدی، حسابگرانه و فنی ما درباره اینکه چگونه می‌توانیم بهتر از آن بهره‌کشی کنیم، بر آن حاکم است (محرم‌نژاد و تهرانی، ۱۳۸۹). آنتونی گیدنز درباره موضوعات زیست‌محیطی بر پرداختن نظریه اجتماعی به محیط‌های شهری و ساختگی تاکید دارد. شهرنشینی پیامدهایی در مورد چگونگی تشکیل محیط طبیعی، درک از آن و عمل در برابر آن دارد.

محرم‌نژاد و تهرانی (۱۳۸۹) انواع نگرش به محیط‌زیست در نظریه اجتماعی را به چهار دسته: نگرش به محیط زیست طبیعی، نگرش به محیط‌زیست به عنوان روستا یا باغ، نگرش به محیط-زیست شهری و نگرش به محیط‌زیست جهانی تقسیم می‌کنند. یکی از رهیافت‌های موجود در زمینه زیست‌محیطی، بوم‌شناسی اجتماعی است. بوم‌شناسی اجتماعی بر این باور است که تمام مشکلات زیست‌محیطی، از مشکلات اجتماعی ناشی می‌شوند و بدون عزم جدی برای حل آن‌ها، مشکلات بوم‌شناختی نیز نمی‌توانند به روشنی درک شده و برطرف شوند (سلیمان‌پور و دیگران، ۱۳۹۶). بر طبق دیدگاه بوم‌شناسی اجتماعی^۱ مشکلات زیست‌محیطی ناشی از مسائل اساسی اجتماعی است و باید آن‌ها را در متن جامعه درک و رفع کرد. رابرت ازار پارک در اثرش با نام "شهر" می‌گوید: «محیط‌شناسی اجتماعی از آن رو به مطالعه روابط موجودات انسانی در چارچوب فضا و زمان می‌پردازد که این روابط از نیروهای گزیننده، توزیع کننده و انطباق‌بخش محیط طبیعی تأثیر می‌پذیرند» (کوزر^۲، ۱۳۹۳).

در الگوی رفتار محیط‌گرایانه کالموس و اجی من^۳، رابطه مستقیمی بین دانش محیط‌زیستی و رفتارهای محیط‌گرایانه در نظر گرفته نشده است؛ بلکه آن‌ها دانش، ارزش‌ها و نگرش‌های زیست‌محیطی را همراه با پیوند عاطفی به منزله ترکیبی پیچیده با نام آگاهی زیست‌محیطی در نظر گرفته‌اند. این مفهوم پیچیده با ارزش‌های فردی گسترده‌ای احاطه شده است و همانند عوامل

1 . Social ecology
2 . Coser
3 . Kollmuss, A. & Agyeman

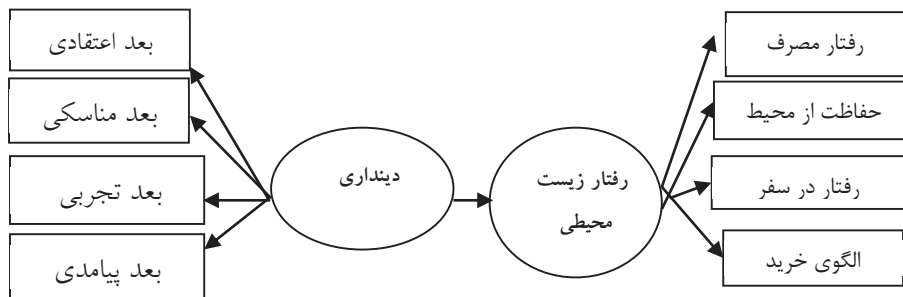
بیرونی با ویژگی‌های شخصیتی و دیگر عوامل درونی شکل داده می‌شود. در این الگو، عوامل اجتماعی و فرهنگی، بعد بیرونی در نظر گرفته شده‌اند. عوامل بیرونی و درونی رابطه مستقیم با رفتارهای محیط‌زیستی دارند. رفتار انسان نسبت به محیط‌زیست از عوامل بیرونی و عوامل درونی تأثیر می‌گیرد. برخی عوامل بر گروه‌های اجتماعی وسیع تأثیر می‌گذارند؛ در حالی که برخی دیگر فقط بر گروهی از افراد تأثیر دارند (کالموس و اجی‌من، ۲۰۰۲). برخورد دوستانه با محیط زیست زمانی راحت‌تر است که شرایط از رفتار حمایتی پشتیبانی می‌کنند (کراجهانسل، ۲۰۱۰).

یکی دیگر از نظریه‌های مهم در زمینه دینداری و محیط زیست، نظریه برانگیختگی هنجار شوارتز است (ملکی و عبداللهی، ۱۳۹۲). او به بحث ارزش‌های مادی و فرامادی پرداخته است (شوارتز، ۲۰۰۶). ارزش‌هایی چون عام‌گرایی، خیرخواهی و نیک‌اندیشی، احترام به سنت‌ها و عقاید مذهبی و هم‌نویی با اجتماع ارزش‌هایی معنوی و بقیه جزء ارزش‌های مادی هستند. نظریه برانگیختگی هنجار، پیرامون گرایش‌های نوع‌دوستانه رفتار طرفدار محیط‌زیست است. این نظریه تأکید می‌کند که کنش‌های طرفدار محیط زیست در پاسخ به هنجارهای اخلاقی شخصی درمورد چنین کنش‌هایی رخ می‌دهد و اینکه این کنش‌ها در اشخاصی برانگیخته می‌شوند که معتقدند شرایط محیط زیستی، تهدیداتی را برای افراد دیگر ایجاد می‌کند.

اینگلهارت معتقد است در اثر توسعه اقتصادی در کشورهای پیشرفته صنعتی، تحول در ارزش‌های مادی انسان‌های این جوامع رخ داده، به گونه‌ای که روند این تحول، حرکت از ارزش‌های مادی به ارزش‌های فرامادی را نشان می‌دهد. دگرگونی فرهنگی زمانی روی می‌دهد که دگرگونی‌هایی در محیط اقتصادی، تکنولوژیکی، سیاسی و یا اجتماعی روی دهد. این دگرگونی‌ها به آرامی و از طریق جامعه‌پذیری نسل‌های جدید تحقق می‌یابد (اینگلهارت، ۱۳۹۵). و در این تحول کیفیت زندگی و ابراز نظر فردی برجستگی بیشتری در مقابل هنجارهای اجتماعی، اخلاقی، سیاسی و مذهبی گذشته دارد. او تغییر ارزشی را روندی می‌داند که از نسلی به نسل دیگر رخ می‌دهد نه به طور مداوم از سالی به سال دیگر (یوسفی، ۱۳۸۳). اشاعه رسانه‌های جمعی منجر به تغییرات ارزش‌ها شده است به طوری که در عصر کنونی، جهانی شدن ارتباطات

و رسانه‌ها بر شکاف ارزش‌های نسلی تأثیر نداشته است. لباس متحدالشکل جوانان و موسیقی پاپ از نمودهای تأثیر رسانه بر تغییر رفتارها و ارزش‌های نسل کنونی و پایبند نبودن به نسبت‌های فرهنگی خود است (اینگلهارت، ۱۳۹۵). در نظریه اینگلهارت، ارزش‌ها پایه و اساس محیط زیست‌گرایی هستند. طبق نظر وی محیط زیست‌گرایی نمودی از ارزش‌های فرامدرن است مانند کیفیت زندگی که در نتیجه کسب ثروت و امنیت فزاینده در کشورهای پیشرفته ظهور پیدا کرده است. پس می‌توان رفتارهای زیست‌محیطی را به ارزش‌ها و نظریه ارزش‌های رونالد اینگلهارت نسبت داد و مطرح نمود که افرادی که ارزش‌های فرامادی و یا ارزش‌های دیگرخواهانه بیشتری دارند، فعالیت‌های زیست‌محیطی بالاتری را هم دارا هستند.

بنابراین، در این پژوهش، از تئوری ارزش‌های اینگلهارت، نظریه برانگیختگی هنجار شوارتز و الگوی رفتار محیط‌گرایانه کالموس و اجی من به‌منزله چارچوب و پشتوانه نظری بهره گرفته شد. نظریه‌های اینگلهارت و شوارتز، بیان‌کننده نگرش و نوع نگاه افراد به ارزش‌های دینی و غیردینی مانند رفتارهای زیست‌محیطی اند. از نظر اینگلهارت، ارزش‌ها در محیط‌زیست‌گرایی اثرگذار بوده و می‌توان رفتارهای زیست‌محیطی را به ارزش‌ها و نظریه ارزش‌های اینگلهارت نسبت داد (اینگلهارت، ۱۳۹۵). پس افرادی که ارزش‌های فرامادی و دیگرخواهانه بیشتری دارند، فعالیت‌های زیست‌محیطی بالاتری را دارا هستند. نتایج ملکی و عبداللهی (۱۳۹۲) حاکی از آن است که ارزش‌های معنوی شوارتز قوی‌ترین تبیین‌کننده محیط‌گرایی ایرانیان است. استرن و همکاران (۱۹۹۵ و ۱۹۹۸) و کارپ (۱۹۹۶) نیز پیرامون گرایش‌های نوع‌دوستانه به رفتار طرفدار محیط زیست از این نظریه بهره برده‌اند (ملکی و عبداللهی، ۱۳۹۲). این دیدگاه‌ها مبنای فرضیه اصلی (ارتباط بین دینداری و رفتارهای زیست‌محیطی) است. طبق نظر اینگلهارت، ارزش‌ها پایه و اساس محیط‌زیست‌گرایی هستند و محیط زیست‌گرایی نمودی از ارزش‌های فرامدرن است (اینگلهارت، ۱۳۹۵). ارزش‌ها (غیرمادی و مادی) باعث رشد اقتصادی و شکل‌گیری دموکراسی و در نهایت افزایش مشارکت افراد در فعالیت‌های اجتماعی و زیست‌محیطی می‌شود.

شکل ۱. مدل نظری تحقیق

فرضیه‌ها

۱. به نظر می‌رسد بین دینداری و رفتار زیست‌محیطی زنان رابطه معناداری وجود دارد.
۲. به نظر می‌رسد بین بعد اعتقادی و رفتار زیست‌محیطی زنان رابطه معناداری وجود دارد.
۳. به نظر می‌رسد بین بعد مناسکی و رفتار زیست‌محیطی زنان رابطه معناداری وجود دارد.
۴. به نظر می‌رسد بین بعد تجربی و رفتار زیست‌محیطی زنان رابطه معناداری وجود دارد.
۵. به نظر می‌رسد بین بعد پیامدی و رفتار زیست‌محیطی زنان رابطه معناداری وجود دارد.

روش تحقیق

روش تحقیق پژوهش حاضر، پیمایشی و ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه استاندارد بود. جامعه آماری زنان بالای ۱۸ سال شهر ساری را شامل می‌شد که بر اساس آمار رسمی تعداد آن‌ها ۱۳۱۶۸۵ نفر بود. روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای بود. دو متغیر اصلی، میزان دینداری (متغیر مستقل) و رفتارهای زیست‌محیطی (متغیر وابسته) بودند. ضریب همبستگی پیرسون و رگرسیون و تحلیل مسیر برای آزمون روابط متغیرها در سطح سنجش فاصله‌ای به کار گرفته شد. همچنین از اعتبار صوری استفاده شده و ابزار اندازه‌گیری از پایایی لازم برخوردار بود و مقدار آلفای رفتارهای زیست‌محیطی ۰/۸۵۸ و دینداری ۰/۹۳۷ بود.

جدول ۱. پایایی و ضریب آلفای کرونباخ متغیرها

متغیر	ابعاد و مؤلفه‌ها	تعداد گویه‌ها	ضریب آلفای کرونباخ
دینداری		۲۸	۰/۹۳۷
	بعد اعتقادی		۰/۸۸۲
	بعد مناسکی		۰/۷۸۵
	بعد تجربی		۰/۹۵۳
	بعد پیامدی		۰/۹۰۱
رفتارهای زیست محیطی		۳۲	۰/۸۵۸
	رفتار مصرف انرژی		۰/۸۳۷
	رفتار حفاظت از محیط زیست		۰/۶۹۰
	رفتار در سفر		۰/۵۴۵
	الگوی خرید		۰/۷۰۵

دین مجموعه‌ای از نظام‌های فرهنگی، اعتقادی و جهان‌بینی‌هایی است که با ایجاد نمادهایی، انسان را به ارزش‌های روحانی و گاه به ارزش‌های معنوی ارتباط می‌دهد. دینداری به معنای باورداشتن آن عقاید و تعلق به آن اخلاق و التزام عملی به آن احکام است. البته انسان دیندار در زبان و ظاهر خویش به این دینداری اعتراف و افتخار می‌کند و آن را آشکار می‌گرداند (عالم‌زاده نوری، ۱۳۸۸). مدل گلارک و استارک بهترین مدل برای سنجش دین‌داری در نظر گرفته شده است و می‌تواند اهداف محقق را برآورده سازد. در این مدل دین شامل چهار بعد اعتقادی (حد و اندازه‌ای که مردم عقاید دینی را حفظ و عمل نمایند)، بعد مناسکی (حد و اندازه‌ای که مردم در پرستش و عبادت درگیر می‌شوند)، بعد تجربی (درجه‌ای که مردم تماس و ارتباط با ماوراءالطبیعه را حس و تجربه می‌کنند) و بعد پیامدی (حد و اندازه‌ای که ابعاد قبلی در زندگی روزمره مردم تأثیر دارد) است (سراج‌زاده، ۱۳۸۳). طیف پاسخ این گویه‌ها به صورت «خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم، خیلی کم» مدرج شده است. برای سنجش و اندازه‌گیری رفتارهای محیط‌زیستی

از پرسشنامه کایزر و همکاران (۱۹۹۹) استفاده شد. این پرسشنامه شامل سؤالاتی در مورد نحوه عملکرد افراد در مورد رفتارهایی مانند بازیافت، صرفه‌جویی در انرژی و اطلاعاتی در مورد نحوه درگیر شدن افراد در فعالیتهای زیست‌محیطی است. این متغیر در چهار بعد رفتار مصرف انرژی، رفتار حفاظت از محیط‌زیست، رفتار زیست‌محیطی در سفر و الگوی خرید زیست‌محیطی سنجیده شد.

یافته‌های پژوهش

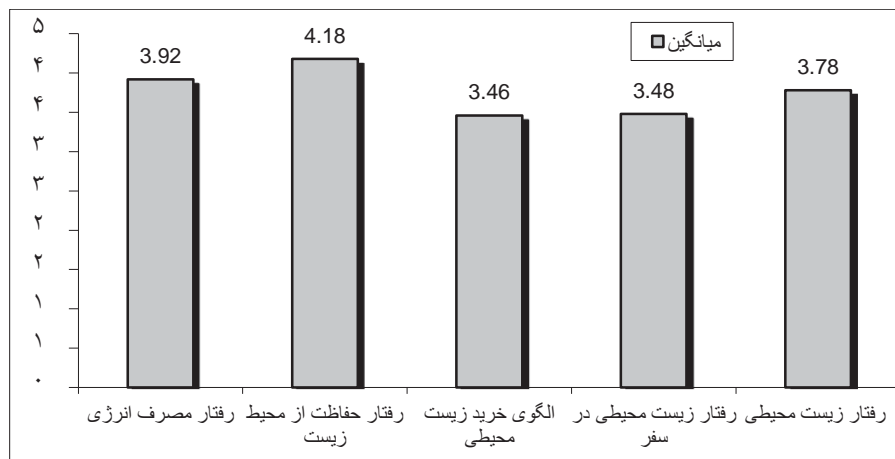
یافته‌های توصیفی نشان داد که الگوهای رفتار زیست‌محیطی در چهار بعد رفتار مصرف انرژی، رفتار حفاظت از محیط‌زیست، رفتار زیست‌محیطی در سفر و الگوی خرید زیست‌محیطی سنجیده شده است. میانگین الگوهای رفتار زیست‌محیطی در بین افراد نسبتاً بالا بوده و میانگین آن از عدد ۵ برابر با ۳,۷۸ است. در مجموع حدود ۱۰,۲ درصد زنان میزان رفتار زیست‌محیطی - شان را در حد خیلی کم می‌دانند. حدود ۱۹,۳ درصد در حد کم، حدود ۲۵,۵ درصد متوسط، حدود ۲۸ درصد در حد زیاد و حدود ۱۷ درصد نیز میزان رفتار زیست‌محیطی شان را در حد خیلی زیاد می‌دانند.

جدول ۲. توزیع پاسخگویان بر حسب رفتار زیست‌محیطی زنان

رفتار زیست‌محیطی	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	جمع	میانگین از ۵
رفتار مصرف	۳۶	۷۴	۸۰	۱۴۶	۶۴	۴۰۰	۳/۹۲
انرژی	۹	۱۸/۵	۲۰	۳۶/۵	۱۶	۱۰۰	
رفتار حفاظت از محیط‌زیست	۴۲	۵۰	۷۷	۱۱۰	۱۲۱	۴۰۰	۴/۱۸
رفتار زیست‌محیطی	۱۰/۵	۱۲/۵	۱۹/۲	۲۷/۵	۲۰/۳	۱۰۰	
رفتار زیست‌محیطی در سفر	۴۵	۹۷	۱۳۰	۹۸	۳۰	۴۰۰	۳/۴۶
رفتار زیست‌محیطی	۱۱/۳	۲۴/۳	۳۲/۵	۲۴/۵	۷/۵	۱۰۰	
تعداد	۴۰	۸۴	۱۲۳	۹۷	۵۶	۴۰۰	

۳/۴۸	۱۰۰	۱۴	۲۴/۳	۳۰/۷	۲۱	۱۰	درصد	الگوی خرید
								زیست محیطی
۳/۷۸	۴۰۰	۶۸	۱۱۲	۱۰۲	۷۷	۴۱	تعداد	مجموع رفتار
	۱۰۰	۱۷	۲۸	۲۵/۵	۱۹/۳	۱۰/۲	درصد	زیست محیطی

بررسی توزیع پاسخگویان بر حسب رفتار زیست محیطی زنان نشان می‌دهد که الگوی رفتار مصرف انرژی در بین ۲۷,۵ درصد در حد کم، ۲۰ درصد متوسط و ۵۲/۵ درصد در حد زیاد بوده و میانگین رفتار مصرف انرژی ۳/۹۲ است. الگوی رفتار حفاظت از محیط زیست در بین ۲۶ درصد در حد کم، ۱۹/۲ درصد متوسط و ۴۷/۸ درصد در حد زیاد بوده و میانگین خصوصیت رفتار حفاظت از محیط زیست برابر با ۴/۱۸ است. خصوصیت رفتار زیست محیطی در سفر در بین ۳۵,۶ درصد در حد کم، ۳۲,۵ درصد متوسط و ۳۲ درصد در حد زیاد بوده و میانگین رفتار زیست محیطی در سفر برابر با ۳/۴۶ است. الگوی خرید زیست محیطی در بین ۳۱ درصد در حد کم، ۳۰/۷ درصد متوسط و ۳۸/۳ درصد در حد زیاد بوده و میانگین الگوی خرید زیست محیطی برابر با ۳/۴۸ است.

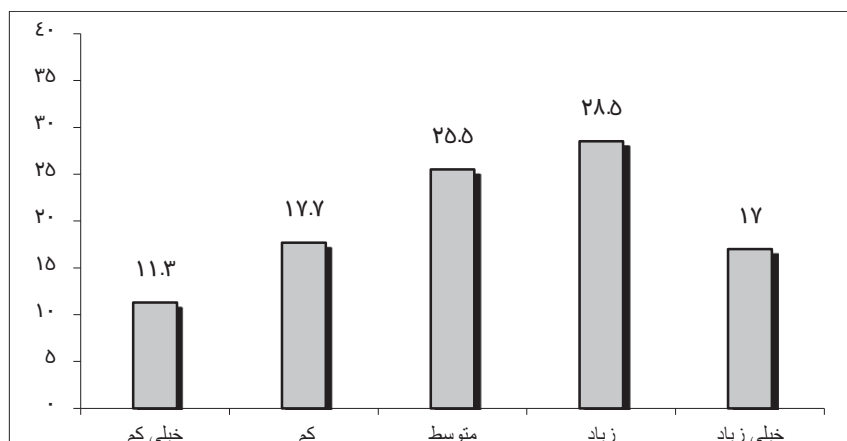
نمودار ۱. توزیع پاسخگویان بر حسب الگوهای رفتار زیست محیطی

نتایج جدول ۳ نشان می‌دهد که حدود ۱۱,۳ درصد میزان دینداری‌شان در حد خیلی کم بوده است. حدود ۱۷,۷ درصد در حد کم، حدود ۲۵,۵ درصد در حد متوسط، حدود ۲۸,۵ درصد در حد زیاد و حدود ۱۷ درصد نیز میزان دینداری‌شان در حد خیلی زیاد بوده است. میانگین دینداری برابر با ۳,۴۸ است.

جدول ۳. توزیع پاسخگویان بر حسب دینداری

میزان دینداری	فراوانی	درصد
خیلی کم	۴۵	۱۱,۳
کم	۷۱	۱۷,۷
متوسط	۱۰۲	۲۵,۵
زیاد	۱۱۴	۲۸,۵
خیلی زیاد	۶۸	۱۷
میانگین		۳,۷۹
جمع	۴۰۰	۱۰۰

نمودار ۲. توزیع پاسخگویان بر حسب دینداری

نتیجه آزمون نرمال بودن نشان داد که در رفتارهای زیست محیطی مقدار آزمون برابر با $0/880$ و سطح معناداری آن $0/292$ است. سطح معنی داری برای متغیر میزان دینداری بیشتر از $0/05$ بوده و نرمال بودن آن‌ها تایید می‌شود. می‌توان از آزمون‌های پارامتری مانند رگرسیون خطی و ضریب همبستگی پیرسون برای آزمون فرضیه‌ها استفاده کرد.

جدول ۴. نتایج حاصل از آزمون کولموگوروف-اسمیرنوف متغیرها

متغیر	مقدار آماره Z	سطح معناداری
رفتارهای زیست محیطی	$0/880$	$0/292$
میزان دینداری	$1/202$	$0/111$

برای سنجش رابطه بین دینداری و رفتار زیست محیطی از همبستگی پیرسون استفاده شد. نتیجه آزمون حاکی از آن است که رابطه مستقیمی در سطح معناداری صفر و همبستگی $0/465$ بین دینداری و رفتار زیست محیطی وجود دارد؛ یعنی با افزایش دینداری، میزان رفتار زیست محیطی نیز افزایش می‌یابد و با کاهش دینداری، میزان رفتار زیست محیطی نیز کاهش می‌یابد. دینداری با چهار بعد رفتار زیست محیطی رابطه مثبت و مستقیم معناداری دارد. بعد رفتار در سفر بالاترین ضریب همبستگی را با متغیر دینداری داشته و ضریب همبستگی پیرسون بین آن‌ها برابر با $0/545$ است. همچنین بعد رفتار مصرف انرژی کمترین همبستگی ($0/389$) را با دینداری در بین ابعاد رفتار زیست محیطی به خود اختصاص داده است، با این وجود رابطه هر چهار بعد رفتار زیست محیطی با متغیر دینداری مثبت و معنادار و در حد متوسط رو به پایین است.

جدول شماره ۵. ضریب همبستگی پیرسون بین میزان دینداری و رفتار زیست محیطی زنان

نتیجه	سطح معناداری	ضریب همبستگی	متغیر وابسته و مؤلفه‌های آن
		$0/465$	رفتار زیست محیطی
		$0/389$	رفتار مصرف انرژی
همبستگی مثبت و معنادار	$0/000$	$0/533$	رفتار حفاظت از محیط زیست
		$0/545$	رفتار در سفر

فرضیه دوم تا پنجم به بررسی رابطه بین ابعاد دینداری با رفتارهای زیست‌محیطی می‌پردازند. بین کلیه ابعاد دینداری و رفتار زیست‌محیطی رابطه مثبت و مستقیم وجود دارد. بعد تجربی دینداری بالاترین ضریب همبستگی (۰/۵۱۵) را با رفتار زیست‌محیطی زنان داشته و بعد مناسکی دینداری کمترین همبستگی (۰/۳۷۳) را با رفتار زیست‌محیطی در بین ابعاد دینداری دارد.

جدول ۶. همبستگی پیرسون بین ابعاد دینداری و رفتار زیست‌محیطی زنان

ابعاد دینداری	ضریب همبستگی پیرسون	سطح معناداری	نتیجه
بعد اعتقادی	۰/۴۶۶		
بعد مناسکی	۰/۳۷۳		
بعد تجربی	۰/۵۱۵	۰/۰۰۰	همبستگی مثبت و معنادار
بعد پیامدی	۰/۴۱۲		

نتایج تحلیل رگرسیونی نشان داد ضریب همبستگی چندگانه برابر با ۰/۵۳۹ است. ضریب تعیین ۰/۲۹۱ است. ابعاد دینداری، ۲۹/۱ درصد از واریانس و تغییرات رفتار زیست‌محیطی زنان را تبیین و پیش‌بینی می‌کنند. ضرایب رگرسیونی نشان می‌دهد ابعاد تجربی و اعتقادی در سطح بیش از ۹۹ درصد معنادار است. بالاترین مقدار بتا متعلق به بعد تجربی است. یعنی به ازای یک واحد افزایش در انحراف معیار بعد تجربی، به اندازه ۰/۳۶۹ انحراف معیار متغیر رفتار زیست-محیطی افزایش می‌یابد.

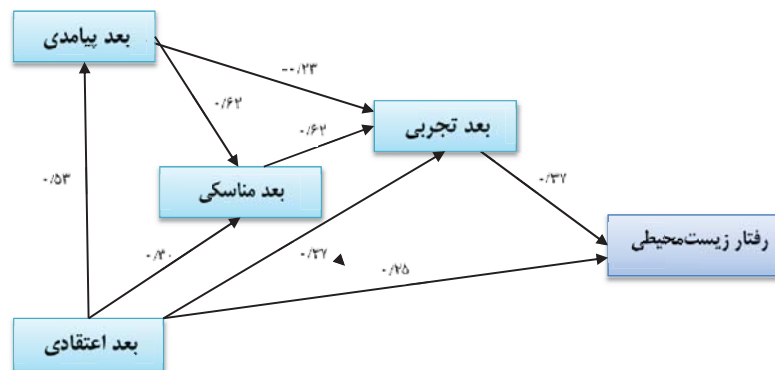
جدول ۷. مقادیر ضرایب رگرسیونی میزان رفتار زیست‌محیطی

متغیرها	b	Std. Error	Beta	T	Sig	Toleranc e	VIF
مقدار ثابت	۷۲/۴۵	۳/۹۷	-	۱۸/۲۳	/۰۰۰	-	-
بعد اعتقادی	۰/۷۴۳	۰	۰/۲۵۰	۴/۲۱۰	/۰۰۰	۰/۵۰۸	۱/۹۶۹
بعد مناسکی	۰/۱۹۴	۰	۰/۰۵۷	۰/۶۸۶	/۴۹۳	۰/۲۵۷	۱/۸۹۳
بعد تجربی	۱/۱۵۳	۰	۰/۳۶۹	۵/۸۹۴	/۰۰۰	۰/۴۵۷	۱/۱۸۷
بعد پیامدی	۰/۰۶۲	۰	۰/۰۳۳	۰/۴۷۴	/۶۳۶	۰/۳۷۰	۱/۶۹۹
	R ²	Std. Error	Durbin-watson	F	Sig		
	۰/۲۹۱	۱/۸۸	۱/۷۱	۴/۵۴	/۰۰۰		
	R						
	۰	۲					

بر اساس نتایج تحلیل مسیر، بالاترین تأثیر مستقیم را به ترتیب بعد تجربی و اعتقادی و بالاترین تأثیر غیرمستقیم را بعد اعتقادی و مناسکی و بالاترین تأثیر کل را نیز بعد اعتقادی و تجربی بر رفتار زیست‌محیطی زنان دارند.

جدول ۸. تأثیرات مستقیم، غیرمستقیم ابعاد دینداری بر رفتار زیست‌محیطی

ابعاد دینداری	مستقیم	غیرمستقیم	کل
اعتقادی	۰/۲۳	۰/۲۴	۰/۴۷
مناسکی	-	۰/۲۳	۰/۲۳
تجربی	۰/۳۷	-	۰/۳۷
پیامدی	-	۰/۰۶	۰/۰۶

شکل ۲. مدل تحلیل مسیر رفتار زیست‌محیطی زنان

بحث و نتیجه‌گیری

با اهمیت یافتن نقش دین در حفاظت از محیط‌زیست، امیدی تازه برای حفاظت موثرتر از محیط زیست به وجود آمده است که موجب تعریف مثبتی بر دین از اخلاقیات زیست‌محیطی شده است. بر این اساس، دو دسته نظر در این رابطه وجود دارد: دسته اول نظریه‌پردازانی همچون بنسون، سیمونز، باهرو که بر رابطه دین، اخلاق و حفظ محیط زیست تاکید می‌کنند و دسته دوم اندیشمندانی همچون وایت و توین‌بی که استدلال می‌کنند آموزه‌های دینی در حفظ محیط‌زیست تأثیری نداشته‌اند (حبیبی و ابراهیم‌پور، ۱۳۹۴). ارزش‌های اخلاقی می‌توانند تأثیر خود را بر رفتارهای زیست‌محیطی افراد بگذارند. در این مقاله مشخص شد دینداری و ارزش‌های دینی می‌توانند اثرگذار بر رفتارهای زیست‌محیطی باشند.

یافته اصلی مقاله این است که بین دینداری و رفتارهای زیست‌محیطی زنان رابطه معنادار مستقیم (۰/۴۶۵) وجود دارد. یعنی با افزایش دینداری، میزان رفتار زیست‌محیطی نیز افزایش

می‌یابد و با کاهش دینداری، میزان رفتار زیست‌محیطی نیز کاهش می‌یابد. این نتایج منطبق با یافته ادهمی، اکبرزاده (۱۳۹۰)، نواح و همکاران (۱۳۹۰)، کلانتری و دیگران (۱۳۹۵)، فضلی (۱۳۹۳)، ملکی، عبداللهی (۱۳۹۲)، حقیقتیان (۱۳۹۳) و حبیبی، ابراهیم‌پور (۱۳۹۴) است. همچنین منطبق بر الگوی نظری اینگلهارت و شوارتز بوده که بیان می‌کنند ارزش‌ها و خصوصاً ارزش‌های فرامادی مانند دینداری و باورهای دینی بر رفتارهای زیست‌محیطی اثرگذارند. براساس نظریات جامعه‌شناسان زیست‌محیطی، افراد با زمینه‌های دینی مختلف دارای ارزش‌های زیست‌محیطی متفاوتی می‌شوند که منجر به شکل‌گیری رفتارهای گوناگون در برخورد با محیط-زیست می‌شود. از نظر بنسون برای رفع بحران‌های محیط زیست از دیدگاه‌های فلسفی، دینی و به ویژه اخلاقی کمتر سخنی به میان می‌آید. در حالی که بدون آموزش صحیح مباحث معنوی و اعتقادی، در فراگیرترین شکل فلسفی و اخلاقی آن‌ها، هرچه از تباه شدن محیط‌زیست و ضرورت حفظ آن گفته شود، راه به جایی نخواهیم برد. مفاهیم اخلاق زیست محیطی بر مبنای ارزشی استوارند. در اخلاق زیست محیطی، نوع ارزش‌گذاری انسان به طبیعت و اجزای آن و همچنین معیارهای ارزشی در تعیین نوع تعامل انسان با طبیعت، مهم اند و این موضوعات به روشنی به مباحث نگرشی و هنجاری مرتبط می‌شوند. اگر نگرش، نوعی سوگیری مثبت یا منفی در برابر یک شی، یک شخص و یا رفتاری خاص تلقی گردد، آنگاه اهمیت تاثیر ارزش‌های فرد بر ارزش‌های اخلاقی در این سوگیری بیشتر روشن می‌شود، به این ترتیب ارزش‌های اخلاقی می‌توانند با شکل‌دهی نگرش، تاثیر خود را بر رفتارهای حفاظتی و زیست محیطی فرد بر جای بگذارند (بنسون، ۱۳۹۳).

نواح و دیگران (۱۳۹۰) مشخص کردند که رابطه بین میزان دینداری با ارزش‌ها و رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان اهواز به صورت مثبت و معنادار است. کلانتری و دیگران (۱۳۹۵) در بررسی روابط بین ابعاد دینداری و متغیرهای وابسته نشان دادند، تأثیر دینداری بر احساس تعلق نسبت به محیط‌زیست بیشتر ناشی از رابطه مجموع ابعاد اخلاقی و شرعی با احساس تعلق بوده است، درحالی‌که ابعاد عبادی و اعتقادی در مجموع نقش کمتری در افزایش احساس تعلق نسبت به محیط‌زیست ایفا می‌کنند که از لحاظ منطقی کاملاً قابل درک است. بررسی ماهیت ابعاد

دینداری نیز این تفاوت‌های آماری را تأیید می‌کند چراکه بخشی از کارکرد ابعاد اخلاقی و شرعی دین اسلام، توجه به محیط زیست است، در حالی که ابعاد اعتقادی و عبادی بیشتر جنبه متافیزیکی به خود گرفته‌اند و نقش کارکردی کمتری در رابطه با محیط ایفا می‌کنند.

در نتیجه‌گیری باید اشاره کرد هرچه میزان دینداری بیشتر باشد، میزان گرایش به رفتارهای زیست‌محیطی زنان بیشتر می‌شود. پس برای افزایش انجام رفتارهای زیست‌محیطی در شهر ساری بایستی به میزان دینداری و ابعاد دینداری و بالا بردن شاخص‌ها و مؤلفه‌های آن توجه بیشتری نمود. توجه بیشتر به احترام، تعهد، پذیرش آداب و رسوم و ایده‌هایی که فرهنگ یا مذهب سنتی ارائه می‌دهد، می‌تواند در افزایش میزان گرایش به رفتارهای زیست‌محیطی زنان نقش بارز و غیر قابل‌انکاری داشته باشد. از مهم‌ترین پیشنهادها می‌توان به آشنا کردن بیشتر زنان با آموزه‌های دینی مرتبط با حفظ محیط‌زیست، گسترش آگاهی زیست‌محیطی، انتقال دانش و اطلاعات زیست‌محیطی و در نهایت جامعه‌پذیری زیست‌محیطی از سوی خانواده، مدرسه، محیط اجتماعی و جامعه اشاره نمود.

منابع

- احمدیان، داریوش و حقیقتیان، منصور. (۱۳۹۵). تحلیل جامعه‌شناختی نقش عوامل فرهنگی در رفتارهای زیست‌محیطی شهری (مورد مطالعه: شهروندان کرمانشاه). *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، ۶(۱۸)، ۵۱-۷۶.
- ادهمی، عبدالرضا و اکبرزاده، الهام. (۱۳۹۰). بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر حفظ محیط زیست شهر تهران (مطالعه موردی مناطق ۵ و ۱۸)، *فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی*، ۵(۱۲)، ۱۱۳-۱۴۰.
- اسلامی، سیدحسن. (۱۳۹۲). اخلاق زیست محیطی: زمینه‌ها، دیدگاه‌ها و چشم‌انداز آینده. *اخلاق و حیانی*، ۴، ۷-۳۶.
- اصغری، طاهره. (۱۳۹۷). رویکرد دین اسلام در حمایت از حقوق محیط‌زیست، *دومین کنفرانس بین‌المللی مطالعات حقوقی و قضایی*، تهران.
- امین‌زاده، بهناز. (۱۳۸۱). جهان‌بینی دینی و محیط‌زیست درآمدی بر نگرش اسلام به طبیعت، *فصلنامه محیط‌شناسی*، ۲۸(۳۰)، ۹۷-۱۰۶.
- اینگلهارت، رونالد. (۱۳۹۵). *تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی*، ترجمه مریم وتر، تهران: انتشارات کویر.
- بنسون، جان. (۱۳۹۳). *اخلاق محیط زیست*. ترجمه: عبدالحسین وهاب‌زاده. مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.
- تومه، ژرژ. (۱۳۸۰). *توسعه فرهنگی و محیط زیست*، ترجمه محمود شارع پور. تهران: باز.
- حاجی‌زاده‌میمندی، مسعود و فلک‌الدین، زهرا. (۱۳۹۶). بررسی عوامل اجتماعی فرهنگی مؤثر بر رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه (مورد مطالعه: شهروندان خرم‌آباد). *توسعه اجتماعی*، ۱۲(۱)، ۷-۳۶.
- حبیبی، بینا و ابراهیم‌پور، داود. (۱۳۹۴). رابطه سرمایه اجتماعی و دین‌داری با احساس ارتباط و پیوستگی با طبیعت نزد دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز. *مطالعات جامعه‌شناسی*، ۸(۲۶)، ۸۵-۹۸.

- حسینی و لشکلائی، سیدحسین؛ رمضان‌زاده لسبویی، مهدی و بریمانی، فرامرز. (۱۳۹۵). تحلیل جنسیتی ادارک جوانان از اکوتوریسم (مطالعه موردی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان میان‌دورود). *مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان*، ۱۴(۲)، ۱۵۷-۱۸۳.
- حقیقتیان، منصور. (۱۳۹۳). تحلیلی بر رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان اصفهان و عوامل مؤثر بر آن. *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، ۶(۲۳)، ۱۳۳-۱۴۴.
- خوش‌فر؛ غلامرضا، صالحی، صادق؛ وصال، زینب و عباس‌زاده، محمدرضا. (۱۳۹۴). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر آگاهی‌های زیست‌محیطی روستاییان (مطالعه موردی: دهستان جاغرق شهرستان بینالود). *پژوهش‌های روستایی*، ۶(۱)، ۱۳۷-۱۵۸.
- دشتکی، نجمه؛ حبیب، فرح و ماجدی، حمید. (۱۴۰۰). تبیین اخلاق زیست‌محیطی شهروندان در تعالی محیط‌زیست: ارائه مدل مفهومی. *پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، ۴۴، ۱۶۱-۱۷۲.
- رمضانی قوام‌آبادی، محمدحسین. (۱۳۸۸). مشارکت و نقش زنان در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست. *مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان*، ۷(۳)، ۵۳-۷۰.
- سلیمان‌پور عمران، محبوبه و دیگران. (۱۳۹۶). جهانی شدن، سیاست و سواد زیست‌محیطی: سیری تاریخی به مکاتب و نظریه‌پردازان محیط‌زیست، *فصلنامه محیط‌زیست*، ۲(۵۸)، ۴۳-۵۶.
- سلیمانی، مرضیه. (۱۳۹۱). ایمان سبز و زمین مقدس. نگاهی به کتاب: «ایمان سبزتر: طبیعت‌گرایی دینی و آینده‌سپاره». *کتاب ماه دین*، ۱۷۹، ۶۰-۶۳.
- سهرابی، سمیه. (۱۳۹۷). نقش دین در نجات محیط‌زیست. *کیمیای وطن*، ۲۰ تیرماه ۱۳۹۷.
- <http://eskimia.ir/%D9%86%D9%82%D8%B4-%D8%AF%DB%8C%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D9%86%D8%AC%D8%A7%D8%AA-%D9%85%D8%AD%DB%8C%D8%B7-%D8%B2%DB%8C%D8%B3%D8%AA/>
- شبییری، محمد و همکاران. (۱۳۹۳). بررسی عوامل مؤثر بر ایجاد اخلاق زیست‌محیطی در شهروندان جهان، *مجله معرفت*، ۲۳(۲۰۱)، ۸۳-۹۵.
- شفیعی مازندرانی، سیدمحمد و خاکسار، کیوان. (۱۳۸۸). *طبیعت و انسان*. قم: انتشارات برگزیده.

صادقی، امیرحسین؛ اکبریان، اسحاق و شاکر، محمدکاظم. (۱۳۸۶). علوم اسلامی: رویکردهای نوین به درون‌مایه‌های دینی در حفاظت از محیط زیست، پژوهش و حوزه، شماره ۳۰ و ۳۱، ۱۵۷-۱۷۷.

صالحی، صادق و امامقلی، لقمان. (۱۳۹۵). نقش هنجارهای فردی و اجتماعی در شکل‌گیری رفتار حامی محیط‌زیست. آموزش محیط زیست و توسعه پایدار، ۴(۳)، ۱۱-۲۰.

صالحی، صادق و کریم‌زاده، سارا. (۱۳۹۳). بررسی تأثیر ارزش‌های زیست‌محیطی بر رفتار زیست‌محیطی (مطالعه مناطق شهری ارومیه). مسائل اجتماعی ایران، ۵(۲)، ۶۱-۷۶.

طالبان، محمدرضا و معمارزاده، ابوالفضل. (۱۳۹۸). دین‌داری و محیط‌زیست‌گرایی: تأملی تجربی بر مناقشات نظری. پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۸(۱۵)، ۸۹-۱۲۱.

علیزاده‌اقدام، محمدباقر، آقایی‌هیر، توکل و هنرور، حسین. (۱۳۹۶). نقش واسطه‌ای مصرف‌گرایی در ارتباط بین مادی‌گرایی و ردپای اکولوژیک (مورد مطالعه: شهروندان ارومیه)، آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار، ۶(۱)، ۹-۱۸.

کاظمی، جمال. (۱۳۸۶). بشارت‌هایی برای دین‌سبز(نگاهی به دایره‌المعارف کتاب راهنمای دین و زیست‌بوم)، اخبار ادیان، شماره ۲۴ و ۲۵، ۴۸-۵۰.

کلانتری، عبدالحسین؛ کیانپور، مسعود؛ مزیدی شرف آبادی، وحید و لشگری، مجتبی. (۱۳۹۵). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر تعلق‌مندی نسبت به محیط‌زیست (مورد مطالعه: شهروندان تهران). جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۷(۲)، ۱-۱۶.

کلاهی، مهدی، انتقام‌کش، نرگس و محمودمولائی کرمانی، بتول. (۱۳۹۸). نقش مؤلفه‌های فرهنگی اجتماعی بر رفتار محیط‌زیستی شهروندان، مطالعه موردی: شیروان. پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری، ۱۰(۲۰)، ۴۱-۵۶.

کوزر، لوئیس. (۱۳۹۳) زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی، ترجمه محسن ثلاثی. تهران: علمی. کونگ؛ لی‌لی. (۱۳۸۷) پرونده: جغرافیا و دین: گرایش‌ها و چشم‌اندازها، ترجمه میترا ناظمی. اطلاعات حکمت و معرفت، ۳(۳)، ۱۹-۲۴.

- فضلی، ندا. (۱۳۹۳) تاثیر دینداری بر رفتارهای زیست‌محیطی در شهر بابل، کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی. تهران.
- فهیمی، عزیزالله. (۱۳۹۴). دین و محیط‌زیست با تکیه بر آیات زیست‌محیطی از نگاه فریقین. *مطالعات تطبیقی قرآن و حدیث*، ۴، ۱۰۳ - ۱۲۴.
- محرم‌نژاد، ناصر و تهرانی، مهناز. (۱۳۸۹). مروری بر نظریه‌های اجتماعی و مدیریت محیط‌زیست. *انسان و محیط زیست*، ۸(۱)، ۳-۱۱.
- ملکی، امیر و عبداللهی، عظیمه‌السادات. (۱۳۹۲). تبیین جامعه‌شناختی محیط‌گرایی ایرانیان در دو سطح خرد و کلان. *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۲(۲)، ۱۷۷-۲۰۲.
- میرهاشمی؛ سیدمهدی؛ حق‌پرست فرزین و آصفی، مازیار. (۱۳۹۹). بررسی عوامل مؤثر بر رفتار محیط‌زیستی: مطالعه‌ای کیفی در مناطق شهری ایران. *آموزش محیط زیست و توسعه پایدار*، ۸(۳)، ۱۵۳-۱۶۴.
- نبوی، سیدعبدالحسین و شهریاری، مرضیه. (۱۳۹۳). دین، اخلاق و محیط‌زیست. *انسان و محیط-زیست*، ۱۲(۲)، ۶۹-۸۳.
- نواح، عبدالرضا، فروتن‌کیا، شهروز و پورترکارونی، محمد. (۱۳۹۰). بررسی رابطه بین میزان دینداری با ارزش‌ها و رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان (مطالعه موردی: شهر اهواز). *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، ۱(۱)، ۷۷-۹۷.
- نواح، عبدالحسین و فروتن‌کیا، شهروز. (۱۳۹۵). *جامعه‌شناسی محیط‌زیست*. تهران: جامعه‌شناسان.
- ولایی، عیسی. (۱۳۸۴). *الگوهای رفتار با طبیعت (محیط‌زیست) از دیدگاه قرآن و سنت*، پایان‌نامه دکتری، رشته علوم قرآن و احادیث، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات، تهران.
- ویسی، هادی، زرندیان، اردوان. (۱۳۸۸). تبیین نیازهای آموزشی زیست‌محیطی زنان خانه‌دار: مطالعه موردی زنان خانه‌دار منطقه ۱۲ تهران. *مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان*، ۷(۲)، ۲۳-۷.
- یوسفی، نریمان. (۱۳۸۳). *شکاف بین نسل‌ها، بررسی نظری و تجربی*. تهران: نشر پژوهش‌گده

علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.

- Arbuckle, M., David, Konisky., M. (2015). The Role of Religion in Environmental Attitudes, *Social Science Quarterly*, 96(5): 1-10.
- Ahmadian, D., Haghghatian, M. (2016). Sociological analysis of the role of cultural factors in urban environmental behaviors (Case study: Citizens of Kermanshah), *Urban Sociological Studies*, 16(18): 6-51. (Text in Persian)
- Adhami, A., Akbarzadeh, E. (2011). Study of cultural factors affecting the protection of the environment in Tehran (Case study of regions 5 and 18), *Quarterly Journal of Social Sciences*, Islamic Azad University, 5(12): 113-140. (Text in Persian)
- Alizadeh Aghdam, M. B., Aghariehir, T., Honarvar, H. (2017). The Mediating Role of Consumerism in the Relationship between Materialism and Ecological Footprint (Case Study: Citizens of Urmia), *Environmental Education and Sustainable Development*, No. 1: 9-18. (Text in Persian)
- Aminzadeh, B. (2002). Religious Worldview and Environmental Income on Islam's Attitude Towards Nature, *Environmental Quarterly*, 28 (30): 97-106. (Text in Persian)
- Asghari, T. (2015). *The approach of Islam in Supporting Environmental Law*, Second International Conference on Legal and Judicial Studies, Tehran. (Text in Persian)
- Barnard, S. (2016). Impact of Indian total Sanitation Campaign on Latrine Coverage and Use: A Cross-Sectional Study in Orissa Three Years Following Programmed Implementation. *Social Service Review*, 3(8): 65-75.
- Benson, J. (2014). *Environmental ethics*, Translation: A., Wahhabzadeh. Mashhad: Mashhad University Jihad Publications, Second edition. (Text in Persian)
- Couzer, L. (2014). *Life and Thought of Sociological Elders*, translated by Mohsen Thalasi, Tehran, Elmi. (Text in Persian)
- Dashtaki, N., Farah, H., Majidi, H. (1400). Explaining the environmental ethics of citizens in environmental excellence: presenting a conceptual model, *research and urban planning*, No. 44: 161-172. (Text in Persian)
- Eslami, S. H. (2013). Environmental Ethics: Backgrounds, Perspectives and Future Perspectives, *Revelation Ethics*, No. 4: 7 - 36. (Text in Persian)
- Fahimi, A. (2015). Religion and the environment based on environmental verses from the perspective of the sects, *Comparative Studies of the Qur'an and Hadith*, No. 4: 103-124. (Text in Persian)
- Fazli, N. (2014). The Impact of Religiosity on Environmental Behaviors in Babol, *International Congress of Religious Culture and Thought*, Tehran. (Text in Persian)
- Grimmette, Katherine. A. (2014). *The Impacts of Environmental Education on Youth and their Environmental Awareness*, Undergraduate Thesis, University of Nebraska, Nebraska.

- Habibi, B., Ebrahimpour, D. (2015). The relationship between social capital and religiosity with the feeling of connection and connection with nature among students of Islamic Azad University, Tabriz Branch, *Sociological Studies*, 8 (26): 85-98. (Text in Persian)
- Haghighatian, M. (2014). Analysis of the environmental behaviors of the citizens of Isfahan and the factors affecting it, *Urban and Regional Studies and Research*, 6(23): 133-144. (Text in Persian)
- Hajizadeh Meymandi, M., Falak al-Din, Z. (2017). Study of socio-cultural factors affecting responsible environmental behaviors (Case study: Citizens of Khorramabad), *Social Development*, 12 (1): 7-36. (Text in Persian)
- Halkos, G., Matsiori, S., Gkargkavouzi, A. (2019). Environmental behavior in a private-sphere context: Integrating theories of planned behavior and value belief norm, self-identity and habit, *Resources, Conservation and Recycling*, Vol. 148: 145-156.
- hoseiny valeshkolayee, S., barimani, F. (2016). Gendered analysis of young people's perception of ecotourism (case study: Middle school students, Miyandorod Township), *Women's Studies Sociological and Psychological*, 14(2), 157-183. (Text in Persian)
- Inglehart, R. (2016). *Cultural Transformation in the Advanced Industrial Society*, translated: Maryam Vatar, Tehran: Kavir Publications. (Text in Persian)
- Kalantari, A., et al. (2016). A Study of Social Factors Affecting Belonging to the Environment (Case Study: Citizens of Tehran), *Applied Sociology*, 27(2): 16-1. (Text in Persian)
- Kazemi, J. (2007). Gospels for Green Religion (A Look at the Encyclopedia of the Handbook of Religion and Ecology), *Religious News*, Nos. 24 and 25: 48-50. (Text in Persian)
- Khoshfar, G., Salehi, S. Vesal, Z., Abbaszadeh, M. Reza. (2015). A Study of Social Factors Affecting the Environmental Awareness of Villagers (Case Study: Jagharq County, Binalood County), *Rural Research*, 6(1): 1-232. (Text in Persian)
- Kolahy, M., Enteghamkesh, N., Mahmoud Molaei Kermani, B. (2019). The Role of Socio-Cultural Components on Citizens' Environmental Behavior, Case Study: Shirvan. *Urban Ecology Research*, 10(20): 41-56. (Text in Persian)
- Krajhanzl, J. (2010). Environment and Proenvironmental Behavior, *School and Health*, 21: 251-274.
- Kollmuss, A., Agyeman, J. (2002). Mind the Gap: Why Do People Act Environmentally and What are the Barriers to Pro-Environmental Behavior? *Environmental Education Research*, 8 (3): 239-260.
- Kung; L. (2008). File: Geography and Religion: Trends and Perspectives, Translator Nazemi, Mitra; *Information on Wisdom and Knowledge*, No. 3: 19-24. (Text in Persian)

- Maleki, A., Abdullahi, A. a. (2013). Sociological explanation of Iranian environmentalism at both micro and macro levels, *social studies and research in Iran*, 2 (2): 177-202. (Text in Persian)
- Mirhashemi, S. M., Haghparast, Farzin., Asefi, M. (2016). A Study of Factors Affecting Environmental Behavior: Qualitative Studies in Urban Areas of Iran, *Environmental Education and Sustainable Development*, 8(3): 153-164. (Text in Persian)
- Moharramnejad, N., Tehrani, M. (2010). A review of social theories and environmental management, *Human and the Environment*, 8(1): 3-11. (Text in Persian)
- Nabavi, S. A. H., Shahriari, M. (2014). Religion, ethics and the environment, *Human and the Environment*, 12 (2): 69-83. (Text in Persian)
- Nawah, A., Forootankia, S., Porter Karouni, M. (2011). Investigating the Relationship between Religiosity and Environmental Values and Behaviors of Citizens (Case Study: Ahwaz), *Urban Sociological Studies*, 1(1): 77-97. (Text in Persian)
- Nawah, A. H., Frootankia, S. (2016). *Environmental Sociology*, Tehran: Sociologists. (Text in Persian)
- Pooley, J.A., O'Conner, M. (2000). Environmental Education and Attitudes, *Environment and Behavior*, No.32: 711-723.
- Ramazani Qavam-Abadi, M. (2009). Participation and the Role of Women in International Environmental Law, *Women's Studies Sociological and Psychological*, 7(3), 53-70. (Text in Persian)
- Sadeghi, A. H., Akbarian, I., Shaker, M. K. (2007). Islamic Sciences: New Approaches to Religious Themes in Environmental Protection, *Research and Seminary*, Nos. 30 - 31: 157-177. (Text in Persian)
- Salehi, S., Emamgholi, L. (2016). The Role of Individual and Social Norms in the Formation of Environmental Support Behavior, *Environmental Education and Sustainable Development*, 4(3): 11-20. (Text in Persian)
- Salehi, S., Karimzadeh, S. (2014). Investigation of the effect of environmental values on environmental behavior (Study of urban areas of Urmia), *Social Issues of Iran*, 5(2). (Text in Persian)
- Schwartz, S. H. (2006). Basic human values: Theory, measurement and applications, *Review Francaise sociology*, No12:11-38.
- Shabbiri, M., et al. (2014). Investigating the factors affecting the creation of environmental ethics in the citizens of the world, *Journal of Knowledge*, 23(201): 95-83. (Text in Persian)
- Shafiee Mazandarani, M., et al. (2019). *Nature and man*, Qom: Bargozideh Publications, First Edition. (Text in Persian)
- Sohrabi, S. (2018). The role of religion in saving the environment, *Home chemistry, Education and tourism*. (Text in Persian)

- Soleimani, M. (2012). Green Faith and the Holy Land, A look at the book: Greener Faith: Religious Naturalism and the Future of the Planet, *Book of the Month of Religion*, No. 179: 60-63. (Text in Persian)
- Soleimanpour Emran, M., et al. (2017). Globalization, Environmental Politics and Literacy: A Historical Guide to Schools and Environmental Theorists, *Environment Quarterly*, Volume 2(58): 43-56. (Text in Persian)
- Taleban, M. R., Memarzadeh, A. (2019). Religiosity and Environmentalism: An Empirical Reflection on Theoretical Controversies, *Contemporary Sociological Research*, 8 (15): 89-121. (Text in Persian)
- Tomeh, G. (2001). *Cultural Development and Environment*, translated by Mahmoud Sharipour, first edition, Ghazal. (Text in Persian)
- Velaei, I. (2005). *Patterns of Behavior with Nature (Environment)*, from the *Perspective of Quran and Tradition*, PhD Thesis, Quran and Hadith Sciences, Azad University, Science and Research Branch, Tehran. (Text in Persian)
- Veysi, H., Zarandiyani, A. (2009). Determining Environmental Training Needs of Household Women: The Case of Household Women in a District of Tehran, *Women's Studies Sociological and Psychological*, 7(2), 7-23. (Text in Persian)
- Yousefi, N. (2004). *Generation gap, theoretical and experimental study*, Tehran: Publication of Jihad University Research Institute for Humanities and Social Sciences.

نویسندگان

asghar_gholami85@yahoo.com

علی اصغر غلامی

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصاد و توسعه در دانشگاه آزاد اسلامی واحد بابل و علاقه‌مند به مطالعه در حوزه مسائل اجتماعی و زیست‌محیطی.

asfajir@hotmail.com

دکتر علی اصغر عباسی اسفجیر

دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بابل، دارای چندین مقاله در حوزه مسائل و آسیب‌های اجتماعی و خانواده است.

heidarabadi@baboliau.ac.ir

دکتر ابوالقاسم حیدرآبادی

استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بابل، دارای چندین کتاب تألیفی در حوزه آمار و جامعه‌شناسی و دارای چندین مقاله در مجلات مختلف داخلی و خارجی در حوزه خانواده، توسعه و مسائل اجتماعی و فرهنگی است.